

**ΕΞΕΧΟΥΣΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΩΥΣΗ
ΠΡΙΝ, ΚΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ**

1. Ὁ Μωυσῆς καί οἱ πηγές γιά τό ἔργο του.
Ἡ Πεντάτευχος, Jahve καί Elohim

Εἶναι κοινός τόπος ὅτι ὁ Μωυσῆς, «ὁ πάντων τῶν Προφητῶν θαυμασιώτερος» κατά τόν Εὐσέβιο Καισαρείας, ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες προσωπικότητες πού ἀναφέρει ἡ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Προφήτης, διοργανωτής, ἐλευθερωτής τῶν ὑπόδουλων στόν Φαραώ Ἰσραηλιτικῶν φυλῶν καί, στή συνέχεια, νομοθέτης, ἀπετέλεσε τό ἀντικείμενο πλήθους μελετῶν καί συγγραφῶν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνες. Ἑβραῖοι καί χριστιανοί ἐκφράζονται μέ τόν μεγαλύτερο θαυμασμό γιά τό πρόσωπό του, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι βλέπουν σ' αὐτόν καί στό ἔργο του προτυπώσεις καί προεικονίσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί γεγονότων τοῦ βίου του. Ἀπό τήν ἀπλή μεμψίμοιρη κριτική μέχρι τήν σκληρότερη ἀρνητική (κυρίως τοῦ 19ου αἰῶνα) ἡ ὁποία, συνήθως, δέχτηκε ὡς ἀληθινό μόνο ὅ,τι ἐρμηνεύεται ἀπό τήν ψυχρή λογική καί ἀπαντᾶται στή φύση καί στοὺς νόμους τῆς, ἀμφισβητήθηκαν τόσο τά θαύματα πού συνδέονται μέ τόν Μωυσῆ ὅσο καί αὐτή ἀκόμη ἡ ὑπαρξή του. Ἄλλ' αὐτό ἐγινε καί γιά ἄλλες ἱστορικές προσωπικότητες, ὅπως ἀκόμη καί γιά τόν Ἰησοῦ. [Τήν ὑπαρξή τοῦ Ἰησοῦ ἀρνή-

θηκαν οί γερμανοί Br. Bauer καί A. Kalthoff (19ος αί.), ὁ ἀμερικανός W. B. Smith (ἀρχές 20οῦ αἰ.) κ.ἄ.]. Τό ρεῦμα τῆς ἀπομυθεύσεως (Entmythologisierung) πού ἔγινε τῆς μόδας στήν ἐπιστήμη, ἀπογύμνωσε ἱστορικές μορφές ἀπό κάθε τί πού δεν εἶναι ἄμεσα κατανοητό, ὡς τό φυσικό, ἀφοῦ μάλιστα τό ὑπερφυσικό θεωρήθηκε, ἀπό τήν ἀκραία κριτική, ὡς ἀπαράδεκτο.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ βαθύτερη καί, ὅσο γίνεται ἀπροκατάληπτη, μελέτη τῶν ἀρχαίων κειμένων, καί οἱ ἱστορικές καί ἀρχαιολογικές ἐρευνες ἔδειξαν ὅτι, πολλές φορές, τό λαϊκό περίβλημα μέ τό ὁποῖο ἐμφανίζονται τέτοιες φυσιογνωμίες (γιά νά γίνονται κατανοητές ἀπό τόν λαό) καί οἱ θρύλοι πού, πολύ συχνά, συνοδεύουν τήν δράση τους, δέν πρέπει νά ὀδηγοῦν στήν ἀπόρριψη τῆς ὑπαρξης καί συνεπῶς καί τῶν ἔργων τους. Οἱ σχετικές ἀπροκατάληπτες ἐρευνες ὄχι μόνο τούς ἀποκατέστησαν καί τούς ἀνέδειξαν σ' ὄλο τό μεγαλεῖο τους, ἀλλά καί ὀλόκληρα γεγονότα τοῦ βίου τους τά ὁποῖα θεωροῦσαν γιά χρόνια ὡς μύθους, ἀποδείχτηκαν, στή βάση τους, ἀληθινά: [Παράδειγμα, ἀναφορές στήν Ἰλιάδα — ὀνόματα, τοπωνύμια, γεγονότα— ἀνασκαφές Τροίας, ἔπειτα ἀνασκαφές στή Νινευή, στήν Οὔρ, στήν Οὐγκαριτ κ.λπ. Τόν ἱστορικό πυρήνα γεγονότων πού τά καλύπτει ὁ μύθος, ἐπεσήμανε ἄριστα ὁ ἱστορικός Eduard Meyer στό ἔργο του *Geschichte des Altertums*, τ. 2, I, ἐκδ. 1928, σελ. 255 κ.έ.].

Ἔτσι, κάτω ἀπό τό πέπλο τῶν θρύλων, πού καλύπτει καί συντηρεῖ ἀνά τούς αἰῶνες τήν οὐσία, ἀποκαλύπτεται ἡ ἱστορική ἀλήθεια. Ὑπό τόν φλοιό ὁ πυρήνας. Αὐτό τό «ξεσκεπάσμα ἀπό τέτοιο πέπλο», ἀποτελεῖ τώρα καί τίτλους σχετικῶν βιβλίων (ὡς π.χ. τό *Entschleiertes Asien* τοῦ Ernst Diez, Βερολίνο κ.λπ. 1943). Σ' αὐτό τό ξεκαθάρισμα πού ἔγινε τά τελευταῖα χρόνια περιλαμβάνεται καί ὁ Μωυσῆς.

Ἐνδιαφέρον ἴσως εἶναι νά ἐπαναλάβουμε ἐδῶ ὅτι τό θέμα τοῦ Μωυσεῖ ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα καί τόν θεμελιωτή τῆς ψυχολογίας Sigmund Freud ὁ ὁποῖος μάλιστα δέχτηκε δύο Μωυσεῖς, ἀπό τούς ὁποίους τόν πρῶτο σκότωσαν —δῆθεν— οἱ Ἑβραῖοι (σύμπλεγμα ἐχθρότητας τῶν τέκνων πρός τόν «δυναστική» πατέρα-γενάρχη, καί ὕστερα λατρεία του κατά τό φροϋδιτικό σχῆμα τῶν δύο ἀντιθέτων ἐννοιῶν, μίσους-ἀγάπης. —Γιά ὅλα αὐτά βλ. στό «Ἐπίμετρο» τοῦ παρόντος βιβλίου).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, συνοπτικά, ἡ ἔρευνα τῶν ἐκτάκτων καί ὑπερφυσικῶν φαινομένων στήν περίπτωση τοῦ Μωυσεῖ κατέληξε σέ τρία διαφορετικά συμπεράσματα, καθ' ἓνα ἀπό τά ὁποῖα ἔχει καί τούς δικούς του ὁπαδοῦς:

α) Τήν ἀπόρριψη τῶν ὑπερφυσικῶν γεγονότων καί ἀποδοχή των ὡς θρύλων καί μύθων (ὕλιστικὸς μονισμός), πραγμάτων δηλαδή πού ἀποτελοῦν τό ὑπόβαθρο τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, ἀπό τίς ὁποῖες φανερά ἐξαρτᾶται ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία. Ἐπομένως, ὅσα σχετικὰ γεγονότα ἐμφανίζονται ὡς ὑπερφυσικά εἶναι ἀναμφίβολα, φυσικά, ἀλλά ἀλλοιωθήκαν μεταγενεστέρως καί παρουσιάστηκαν ὡς θαύματα γιά ὀρισμένες σκοπιμότητες (ἀρνητικὴ ἀποψη).

β) Τήν παραδοχή τῶν θαυμαστῶν γεγονότων γύρω ἀπὸ τόν Προφήτη ὡς ὑπερφυσικῶν (ὅπως τά διαιώνισε ἡ παλιὰ παράδοση) δηλαδή ὡς ἀληθινῶν θαυμάτων τά ὁποῖα ἐπιτέλεσεν ὁ Θεός μέ σκοπὸ νά γνωστοποιήσει τήν δύναμή του ἢ νά ἀποκαλύψει μεγάλες ἀλήθειες (θετικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἀποψη).

καί γ) Τήν βεβαίωση ὅτι ὑπάρχουν ἰδιάζοντα γεγονότα τά ὁποῖα συνιστοῦν πραγματικά θαύματα (ἀφοῦ ὁ Θεός ὡς δημιουργὸς τῶν νόμων τῆς φύσεως δύναται, ἐπίκαιρα, καί νά τοὺς τροποποιεῖ) ὅπως εἶναι ἡ «φλεγόμενη ἀλλά μὴ κατακαιομένη» βάτος, ἡ θεοφάνεια στό Σινᾶ, κ.ἄ.

Ἄλλα ὑπάρχουν καί ἄλλα γεγονότα, πού ἐμφανίζονται μέν ὡς οὐσιαστικῶς φυσικά, ὅμως εἶναι ἐντελῶς σπάνια καί ἐκπληκτικά. Αὐτά ἀκριβῶς λόγω τῆς εἰδικῆς περιστάσεως πού πραγματοποιοῦνται, τῆς ἐπιλογῆς τοῦ χρόνου καί τῆς καθορισμένης διάρκειάς τους, φανερώνουν «ὑπέρβαση τοῦ φυσικοῦ» γιά ἕναν ὑψηλό σκοπό, σηματοδοτοῦν δηλαδή τήν θεία ἐπέμβαση. Παραδείγματα εἶναι: Ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, ἡ ὑδροβλυσία στήν ἔρημο μέ τό κτύπημα τοῦ βράχου κ.ἄ. (συνδυαστική ἄποψη).

Ἄφοῦ τό θέμα μας ἐδῶ εἶναι ὁ Μωυσῆς καί ἀναγκαστικά θά παρεμβάλλουμε (ἢ θά παραπέμπουμε σέ) σχετικά κείμενα, ἐπιβάλλεται νομίζουμε, νά ἀναφέρουμε ἀμέσως ποιές εἶναι οἱ πηγές ἀπό τίς ὁποῖες γνωρίζουμε τήν ἱστορία τῆς προσωπικότητάς του καί τά γεγονότα πού συνδέονται μ' αὐτή. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε ὅμως μέ λεπτομέρειες πού δέν ἐνδιαφέρουν τό εὐρύτερο ἀναγνωστικό κοινό. (Δέν συντάσσουμε, ἐξ' ἄλλου βιογραφία). Σημειώνουμε ὅμως ἀμέσως ὅτι τό θέμα τοῦ Μωυσῆ εἶναι ἱστορικό, ἀρχαιολογικό καί, προπάντων βιβλικό. Καί οἱ ἀρχαιολόγοι, γράφοντας γιά τέτοιο θέμα καί ἐπιδιώκοντας νά παρουσιαστῆ στήν πληρότητά του, καταφεύγουμε κατ' ἀνάγκη καί στόν βιβλικό κλάδο, (ὅπως βέβαια κάνουν καί οἱ βιβλικοί ἱστορικοί ἐπιστήμονες ὅταν ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει νά καταφύγουν τόσο στήν εἰδική βιβλική ὅσο καί στήν γενικότερη Ἀρχαιολογία). Παρά τήν ἐκ πρώτης ὄψεως, φαινομενική μειονεκτικότητα στό ἀποτέλεσμα, ὅμως ἡ φιλοτιμία στήν διερεύνηση καί ἡ ἀλληλοπροσέγγιση τῶν Ἐπιστημῶν, καθιστοῦν θεμιτό τό πράγμα, καί τό ἀποτέλεσμα ἐκ τῶν προτέρων μὴ ἀπορριπτέο. Γι' αὐτό εἶναι κοινός τόπος ὅτι σήμερα δέν ὑπάρχουν στεγανά μεταξύ τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων. Ἄλλ' αὐτό ἀφορᾷ καί στό κοινό στό ὁποῖο ἀπευθυ-

νόμαστε. Σέ εποχή δηλαδή ὅπως ἡ δική μας, ὅπου πολλά πράγματα εἶναι πιά «κοινό κτῆμα» καί δέν περιορίζονται γιά τήν αὐστηρή ἀποκλειστικότητα τῶν «εἰδικῶν», ἐπιβάλλεται, νομίζουμε, τό κοινό νά ἐνημερώνεται εὐρύτερα. Ὅ,τι ἄλλοτε οἱ συνθήκες τό ἔκαναν γνωστό στους λίγους εἰδικούς, σήμερα ἡ συνεκτικότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐπιβάλλει νά εἶναι ἐν γνώσει τῶν πολλῶν, ἔστω καί στήν γενικότητά του. Ἄλλ' ἄς ἔλθουμε στό θέμα μας.

Εἶναι γνωστό ὅτι τά πρῶτα βιβλία πού συγκροτοῦν τήν Παλαιά Διαθήκη ἀποτελοῦν τήν λεγομένη *Πεντάτευχο* (Πεντάβιβλο· *Torah* στά ἑβραϊκά). Ἄπ' αὐτά τό πρῶτο στήν σειρά εἶναι ἡ *Γένεσις* (δηλαδή τοῦ κόσμου). Ὁ συγγραφέας της, ἀρχίζοντας λακωνικά, ἀπό τήν Δημιουργία, ἐξιστορεῖ κατόπιν τά σχετικά μέ τόν Νῶε καί τούς Πατριάρχες τοῦ Ἰσραήλ (Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, κ.λπ.) μέχρι τόν Ἰωσήφ, τήν δράση του καί τόν θάνατό του στήν Αἴγυπτο. Τά ἐπόμενα τέσσερα βιβλία εἶναι: ἡ *Ἔξοδος* (δηλαδή περιγραφή τῆς ἐξόδου τῶν ἑβραίων ἀπό τήν Αἴγυπτο), τό *Λευιτικό* (πού ἀφορᾷ στό τελετουργικό ἔργο τῶν λευιτῶν), οἱ *Ἀριθμοί* (ἀπαρίθμηση τῶν ἑβραίων πού ἔφυγαν ἀπό τήν Αἴγυπτο καί ἐπακόλουθα γεγονότα) καί τό *Δευτερονόμιο* (δευτέρωση τοῦ Νόμου πού δόθηκε στό Σινᾶ καί ἀνάπτυξή του). Μέ ἄλλα λόγια, τά τέσσερα αὐτά τελευταῖα βιβλία ἀφοροῦν εἰδικότερα στό ἔργο τοῦ Μωυσῆ, στήν Διαθήκη τοῦ Θεοῦ στό Σινᾶ καί στήν ὅλη νομοδοσία, γενικότερα δέ στήν ἀνάδειξη τοῦ Ἰσραήλ καί σέ ποικίλες σχετικές νομικές, κοινωνικές καί λατρευτικές διατάξεις. Τό βιβλίο τῆς *Ἔξοδος* ὅμως εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τή βασική πηγή γιά τό Μωυσῆ καί, ἀκολούθως, τό *Δευτερονόμιο*. Ὅσον ἀφορᾷ τώρα στήν σύνθεση τῆς Πεντατεύχου, ἡ παλιά ἰουδαϊκή καί χριστιανική παράδοση θέλει συγγραφέα της τόν ἴδιο τόν Μω-

υση. Αυτά είναι σύμφωνα με τό βιβλίο τῆς Ἐξόδου (ΚΔ´ 4): «καί ἔγραψε Μωυσῆς πάντα τά ρήματα Κυρίου» καί (κεφ. ΛΔ´, 25) «καί εἶπε Κύριος πρὸς Μωυσῆν: γράψον σεαυτῷ τά ρήματα ταῦτα». Ὅμως ἡ νεότερη ἔρευνα δέν εἶναι σύμφωνη, ἐπειδή ὑπάρχει ὑλικό (ιδέες, διατάξεις κ.τ.λ.) πού προϋποθέτει μεταγενέστερη ἐποχή, δηλαδή τήν ἐποχή τῶν Προφητῶν (ἀπό τόν 8ο π.Χ. αἰώνα) καί περίοδο ὕστερα ἀπό τήν Βαβυλώνια αἰχμαλωσία (586-538 π.Χ.), περίοδο τοῦ δραστήριου «ιερέα καί γραμματέα» Ἐσδρα (450 π.Χ.). Πρέπει ὁμως, γιά τήν ἀντικειμενική ἐκτίμηση τῆς παράδοσης, νά γίνει δεκτό ὅτι, τουλάχιστο ὁ πυρήνας τοῦ ἔργου ὀφείλεται στόν χαρισματοῦχο Μωυσῆ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ὑπ’ ὄψη του παλαιότερες γραπτές καί προφορικές πηγές καί ὅτι τό ὑλικό του, ὀπωσδήποτε, ἔτυχε ἐπεξεργασίας καί συμπληρώσεως σέ μεταγενέστερους χρόνους. Καί ὁ συντηρητικώτατος βιβλικός καθηγητής ἀείμνηστος Παν. Μπρατσιώτης σημειώνει ὅτι «ἡ Πεντάτευχος εἶναι ἔργον αὐτοῦ τοῦ Μωυσέως τουλάχιστον κατά τήν βάσιν αὐτῆς» (*Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1937, σελ. 68). Καί εἰδικότερα, ὅσον ἀφορᾷ στόν Μωσαϊκό Νόμο, ὁ ἴδιος εἰδικός παλαιοδιαθηκολόγος προσθέτει, σέ ἄλλη μελέτη του: «Ἡ θεία καταγωγή τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου δέν ἀποκλείει οὐδαμῶς καί εὐρείαν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος εἰς τήν σύνταξιν καί κατάταξιν τῶν ἐπί μέρους διατάξεων ὡς καί μεταγενεστέρως προσθήκας» (*Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 10ος, Ἀθήνα 1967, σελ. 276).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κριτική τῆς *Πεντατεύχου*, πού ἄρχισε κατά τόν 18ο καί 19ο αἰώνα (μέ τόν Γάλλο Astruc καί κατόπι μέ τόν Γερμανό Wellhausen καί τήν σχολή του) διακρίνει δύο κύριες πηγές τίς ὁποῖες συνένωσε σέ ἓνα ὄλο ὁ συγ-

γραφέας της Πεντατεύχου. Είναι: ἡ Ἐλωχειμική καὶ ἡ Γιαχβική πηγή. Ἀφοροῦν δηλαδή αὐτές στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ τό ὄποιο στό ἔβραϊκό πρωτότυπο ἀναφέρεται ἄλλοτε Ἐλωχείμ (Elohim) καί ἄλλοτε Γιαχβέ (Jahve). Καί ἐπειδή δέν εἶναι γνωστό ποιοί ἦταν οἱ λόγιοι συντάκτες τῶν δυό αὐτῶν κειμένων (πηγῶν) γι' αὐτό ὀνομάζουσαν τόν ἕνα Ἐλωχειμιστή (αὐτόν πού ἀποδίδει τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ μέ τήν λέξη Ἐλωχείμ) καί Γιαχβιστή τόν ἄλλο (αὐτόν πού τόν Θεό ὀνομάζει Γιαχβέ). Ὁ Γιαχβιστής ἔγραψε γύρω στά 900 π.Χ. στό νότιο ἰσραηλιτικό βασίλειο τήν ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τούς πρωτόπλαστους καί ὕστερα (ἱστορεῖ τόν Νῶε, τήν Πυργοποιία κ.λπ.) μέχρι τόν θάνατο τοῦ Μωυσῆ. Ὁ Γιαχβιστής, ἀντίθετα ἀπό τόν Ἐλωχειμιστή δέχεται (Γένεσις, κεφ. Β, 4-25) ὅτι πρῶτα δημιουργήθηκε ὁ ἄνθρωπος καί ἔπειτα ὁ κῆπος τῆς Ἐδέμ (ἴσως κατά Ἀκκαδικά παράλληλα) καί ὕστερα τό φυτικό καί τό ζωικό βασίλειο. Αὐτός ὀνομάζει Σινᾶ τό ἱερό ὄρος στό ὄποιο δόθηκαν στόν Μωυσῆ οἱ πλάκες τοῦ Νόμου. Ὁ Ἐλωχειμιστής πάλι ἔγραψε στό βόρειο βασίλειο ἀργότερα, γύρω στά 750 π.Χ. τήν ἱστορία ἀπό Ἀβραάμ μέχρι τούς χρόνους τοῦ Μωυσῆ, γιά τόν ὄποιο παρέχει λεπτομέρειες (γέννηση του, διάσωσή του ἀπό τήν κόρη τοῦ Φαραῶ, τήν θαυματουργό ράβδο του κ.λπ.). Ὁ Ἐλωχειμιστής (Γένεσις, κεφ. Α' -Β') ἀντίθετα ἀπό τόν Γιαχβιστή, παρουσιάζει πρῶτα τήν δημιουργία τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, τοῦ στερεώματος, ὕστερα τῆς βλάστησης, τοῦ ἐναλίου κόσμου καί, τέλος, τοῦ ἀνθρώπου. (Αὐτή τήν ἀντίθεση διαπιστώνει καθ' ἕνας πού θά διαβάσει τά δύο πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως). Ὁ Ἐλωχειμιστής δέν ὀνομάζει τό ὄρος τῆς Νομοδοσίας Σινᾶ, ἀλλά Χωρήβ. Αὐτός, μαζί μέ ἄλλα, ἀναφέρει τόν «χρυσοῦν μόσχον» πού λάτρευαν οἱ ἰσραηλίτες στήν ἐρημο (βλ. παρακάτω). Αὐτός κάνει λόγο,

είδικότερα, γιά τόν θάνατο τοῦ ἑκατονεικοσάχρονου Μωυσῆ καί τήν ταφή του σέ ἄγνωστο τόπο, κ.ἄ. Ἄλλά καί οἱ δυο αὐτοί λόγιοι (πλήν τῶν ἀρχικῶν πηγῶν τους) χρησιμοποίησαν καί ἱστορικό ὕλικό πού βρῆκαν ἀπό παλαιότερους.

Ὅσον ἀφορᾶ στή χρήση τῶν δυο θείων ὀνομάτων οἱ βιβλικοί δέχονται ὅτι τό Πιαχβέ δηλώνει τήν σχέση τοῦ Θεοῦ μέ τόν Ἰσραήλ, ἐνῶ τό Ἐλωχείμ, ἐκφράζει τήν σχέση του μέ τόν ἄλλο κόσμο.

Ἄλλά οἱ κριτικοί δέχτηκαν καί μιᾶ τρίτη πηγῆ, τό *Δευτερονόμιο*, πού ἀναφέραμε, γραμμένο γύρω στόν 7ο αἰώνα π.Χ., ὕστερα ἀπό τή λατρευτική μεταρρύθμιση τοῦ 621 ἀπό τόν βασιλιά Ἰωσία. Τότε, νομίζουν, συμπιλήθηκαν σέ μιᾶ ἐνότητα οἱ ἀφηγήσεις τῶν δυο πρώτων πηγῶν καί ἔτσι ἔχουμε τήν ἀναθεώρηση τοῦ Δευτερονομιστῆ. Ἐπί πλέον ὁμοως δέχτηκαν καί μιᾶ τέταρτη πηγῆ, πού λέγεται *Ἱερατικός κώδικας*. Αὐτός συντάχθηκε γύρω στόν 5ο αἰώνα π.Χ. καί χρησιμοποιήσε ὅλη τήν λατρευτική παράδοση ἀπό τήν Βαβυλώνια αἰχμαλωσία καί ἀπηχεῖ, πιθανῶς, τήν ἐργασία τοῦ ἱερέα καί γραμματέα Ἐσοδρα, πού ἤδη ἀναφέραμε.

Κατά τόν Ἱερατικό κώδικα (ἱερατική πηγῆ) ὁ Πιαχβέ δημιούργησε τή μέρα καί τή νύχτα, τά οὐράνια σώματα κ.λπ., ἀφοῦ πρώτα ἐξουδετέρωσε τό τέρας Λεβιάθαν (74, 12-17). Πάντως οἱ περισσότεροι κριτικοί συμπεραίνουν (Breizer) ὅτι οἱ τελικοί συντάκτες τῆς *Πεντατεύχου* καταγράφουν τά παλαιά γεγονότα μετά τήν ἐπιστροφή ἀπό τήν ἐξορία μέ τό διάταγμα τοῦ Κύρου στά 530 π.Χ. Ἔτσι τοποθετοῦν τήν τελική διασκευή της γύρω στά 450 μέ 400 π.Χ.

Εἴπαμε παραπάνω ὅτι οἱ λέξεις πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ καθόρισαν τίς δυο πηγές τῆς Πεντατεύχου. Σκόπιμο κρίνουμε νά σημειώσουμε ἐδῶ καί λίγα λό-

για γιά τό θεϊο ὄνομα, ἀφοῦ καί ἡ ἱστορία τοῦ Μωυσεῖ συνδέεται πολύ μαζί του. Ὅταν δηλαδή ὁ Θεός τόν στέλνει στους Ἰσραηλίτες γιά νά τοὺς ἀνακοινώσει τήν ἀπόφασή του νά ἐλευθερωθοῦν ἀπό τόν ζυγό τῶν Αἰγυπτίων, ὁ Μωυσεῖ ρωτᾷ τόν Θεό, ποιά ἀπάντηση θά τοὺς δώσει, ἐάν ἐρωτηθεῖ —«τί ὄνομα ἔχει αὐτός ὁ Θεός;». —«Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με» θά τοὺς πεί, —ἀπαντᾷ ὁ Θεός. Γιατί «ἐγώ εἰμι ὁ ὢν» (Ἔξοδος, Γ, 14). Καί «Κύριος (κατά τοὺς Ο´, —ὁ Jahve κατά τό ἑβραϊκό) ὁ Θεός τῶν πατέρων ὑμῶν ...ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς» (Ἔξοδος, Γ, 15). Ἔτσι μέ τό Jahve γνωστοποιεῖται τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ στήν οὐσιώδη, στήν ὑπαρξιακή του εὐρύτητα, στό «αἰεὶ ὑπάρχειν», πού σημαίνει τήν ἀιδιότητα, τήν αἰωνιότητά του. Μ' αὐτό τόν τρόπο ὁ Θεός ἀποκαλύπτει στόν Μωυσεῖ τό νέο ὄνομά του ὡς τό «κατ' ἐξοχήν ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς Διαθήκης», τό ἐπίσημο κύριο ὄνομά του. Εἶναι ὁ Κύριος τῶν πάντων. Καί οἱ Ο´ (Ἑβδομήκοντα*) περισσότερο ἀπό ἕξι χιλιάδες φορές μεταφράζουν στήν Παλαιά Διαθήκη τήν λέξη *Jahve* τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου μέ τήν λέξη Κύριος. Πρέπει νά προσθέσουμε ἐδῶ ὅτι τῆς λέξης *Jahve* ὑπάρχουν καί τύποι μέ σύντμηση τῆς, ὅπως ὁ τύπος *Jahu* (πρβλ. *jesajahu*) καί *ja*, πού τό ἔχουμε π.χ. στό πασίγνωστο *Hallelu-ja* = ἀλληλού-ια [αἰνεῖτε τόν *Ja(hve)*].

* Ἑβδομήκοντα (Ο´) γιά τό στρογγυλό τοῦ ἀριθμοῦ. Εἶναι ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στά ἑλληνικά ἀπό τό ἑβραϊκό πρωτότυπο ἡ ὁποία ἐκπονήθηκε στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπό ἑβδομήντα δύο ἑβραίους λογίους, γνώστες πλήρως τῶν δύο γλωσσῶν, μέ ἐντολή Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου (285-247 π.Χ.). Παρά τίς κατά καιροὺς μεμψιμοιρίες διαφόρων (καί τήν πολεμική τῶν ραβίνων), ἡ μετάφραση ἐκτιμήθηκε ἀπό παλιά καί ἐπεβλήθηκε ὡς ἐργασία ἀκριβῆς εὐσυνειδησίας.